

УДК 378.011.1–057.87

Мирослава Ткачук,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
та освітнього менеджменту
УДПУ імені Павла Тичини

ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА ЯК ОСОБЛИВОЇ КАТЕГОРІЇ МОЛОДІ

Метою статті є висвітлення сутнісних характеристик студентства як соціально-демографічної групи українського суспільства та визначення особливостей формування гуманістичних цінностей студентської молоді. На основі аналізу сучасних наукових досліджень встановлено, що базові цінності студентства зазнають більшої трансформації, ніж у інших соціальних прошарків, а практична реалізація задач формування гуманістичних цінностей студентської молоді супроводжується низкою труднощів об'єктивного й суб'єктивного характеру.

Ключові слова: *заклад вищої освіти, студентство, гуманізм, ціннісні орієнтації, духовно-моральний розвиток, українська соціокультурна реальність, криза вищої освіти, ринкові відносини, прагматизм.*

В статті поставлена цель охарактеризовать студенчество как социально-демографическую группу украинского общества и выявить особенности формирования гуманистических ценностей студенческой молодежи. На основе анализа современных научных исследований выяснено, что базовые ценности студенчества испытывают трансформацию, которая намного существеннее, чем у других социальных слоев населения, а практическая реализация задач формирования гуманистических ценностей студенческой молодежи сопровождается рядом трудностей объективного и субъективного характера.

Ключевые слова: *учреждение высшего образования, студенчество, гуманизм, ценностные ориентации, духовно-нравственное развитие, украинский социокультурная реальность, кризис высшего образования, рыночные отношения, прагматизм.*

The aim of the article is to highlight the essential characteristics of students as a social-demographic group of Ukrainian society and to determine the peculiarities of humanistic values formation of student youth. On the basis of modern scientific studies analysis, it is established that the basic values of students undergo greater transformation than in other social strata and the practical realization of the tasks of forming humanistic values of students is

accompanied by a number of difficulties of objective and subjective nature. It is noted that the humanistic values formation of student youth is carried out taking into account the presence of the triad of «humanistic values» – «materially pragmatic values» – «anti-human values». It is emphasized that humanistic orientation becomes a necessary condition for the survival of all humanity and students as a vanguard of youth, serving as a potential elite of a society that has significant reformatory, innovative potential for future political, cultural and economic transformations.

Key words: *higher education establishment, students, humanism, valuable orientation, spiritual and moral development, Ukrainian socio-cultural reality, higher education crisis, market relations, pragmatism.*

Зміни, що відбулися у нашій країні, спричинили переоцінку цінностей і моральних орієнтацій. Різноманітні партії, фракції, організації, релігійні конфесії, національні об'єднання пропагують свої, нерідко протилежні цінності. Спостерігається невинуватена поспішність у запереченні цінностей, які у суспільстві формувалися віками. Такий стан справ викликає тривогу, адже система ціннісних орієнтацій є центральною ланкою свідомості особистості, визначає її ставлення до навколишнього світу і до самої себе, у ній фіксуються моральні норми, на основі яких здійснюються соціальна регуляція та цілеспрямовані дії людей.

У сучасному світі філософія життя людини зводиться до низки категорій, яка, серед інших, включає: прагматизм (пріоритет функціонально вигідної діяльності); усередненість способу життя (схожість у людей мотивів і норм поведінки); утилітаризм (бачення етичним всього, що має прагматичну корисність та укладається у соціальні правила «масової людини»). Разом із тим, ми живем в епоху переходу від техногенної цивілізації до антропогенної, яка супроводжується усвідомленням невідповідності сучасної освітньої парадигми вимогам антропогенних реалій. У цих умовах навчально-виховні моделі, побудовані на ціннісних орієнтаціях особистості, де системотворчим елементом є академічна успішність, мають головним своїм недоліком те, що гуманістичним, духовно-моральним цінностям не відведено належного місця у структурі особистісних якостей. Між тим сучасне суспільство відчуває нагальну потребу передусім у гуманних особистостях, оскільки саме гуманістична орієнтація стає необхідною умовою виживання всього людства [1, с. 5].

Наукові засади розуміння гуманістичних цінностей, їх соціальної та особистісної значущості закладені класичною філософією (Сократ, Епікур, Лукрецій, Демокрит, Аристотель та ін.). Пізніше ці ідеї отримали наукове обґрунтування у працях цілого ряду вітчизняних і зарубіжних філософів, психологів і педагогів.

Аналіз процесу формування гуманістичних цінностей, вікових закономірностей розвитку ціннісних орієнтацій представлено в роботах

психологів Л. Божович, Л. Виготського, М. Заброцького, І. Кона, Б. Круглова, А. Мудрика, С. Рубінштейна та ін. У працях цих вчених підкреслюється значимість формування цінностей саме в юнацькому віці.

У класичній педагогіці ідеї гуманістичного виховання активно розроблялись такими відомими її представниками як П. Блонський, Г. Ващенко, П. Каптерев, М. Монтессорі, Ж. –Ж. Руссо, В. Сухомлинський, Л. Толстой, К. Ушинський та ін.

Значна увага приділена вихованню у молоді гуманістичних цінностей в сучасних умовах у працях І. Беха, О. Вишневецького, І. Зязюна, В. Кузя, Д. Пащенко, М. Стельмаховича, Р. Скульського, О. Сухомлинської та ін. Гуманізація особистості розглядається ними як засіб збереження суспільства від насильства, споживацтва і вкорінення в ньому совісті, милосердя, працелюбності, віри в безмежну творчість людини.

Молодь і студентство як особливу соціально-демографічну групу різнобічно досліджують вчені: Л. Аза, Б. Ананьєв, Н. Бегека, А. Дмитрієв, Б. Зав'ялов, Н. Кирилова, А. Кушак, О. Лешер, В. Лісовський, Г. Овчаренко, С. Савченко та ін. Більшість вчених підкреслює важливість етапу навчання у закладі вищої освіти у становленні та духовному розвитку особистості, формуванні її ціннісних орієнтацій тощо.

Актуалізація проблеми формування гуманістичних цінностей студентської молоді визначається об'єктивними потребами педагогічної науки і практики, нагальними потребами суспільства щодо стрімкого та повноцінного включення студентської молоді в життя суспільства і держави.

Мета статті полягає у висвітленні сутнісних характеристик студентства як соціально-демографічної групи та визначенні особливостей формування гуманістичних цінностей студентської молоді.

Аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури свідчить про динамічність наукових уявлень стосовно гуманістичних цінностей в історичному контексті. Водночас, існує і певна стабільність. Можна стверджувати, що гуманістичні цінності вміщують:

а) повагу до людської гідності (довіру, доброзичливість, скромність, терпимість, толерантність, ввічливість);

б) доброту (благородство, турботливе ставлення до людей, щирість, добродієвість, великодушність, тактовність, миролюбність, лагідність, добродієвість, милосердя, безкорислива допомога іншому, добродієвість);

в) співчуття (чуйність, сприйняття іншого, співпереживання, емпатійність, переживання емоційних станів іншого, делікатність, поступливість, прихильність, привітність, уважність);

г) справедливість (самокритичність, чесність, правдивість, вірність, аналіз помилок, об'єктивність, вимогливість);

д) протидію проявам зла (непримиренність до жорстокості,

байдужості, антигуманних вчинків, мужність, відстоювання справедливості, принциповість, рішучість, критичність) [2; 4; 6; 8; 11].

У зв'язку із поширенням процесу державотворення в Україні частина науковців виокремлюють в гуманістичному ідеалі громадянськість (С. Литвиненко, В. Костіков, В. Болгаріна, Ю. Терещенко, К. Чорна та ін.). Громадянськість у їхніх дослідженнях вміщує: рівноцінність кожного людського життя; повагу до себе та інших; свободу; солідарність; етнічну, расову, політичну, культурну та релігійну толерантність; взаєморозуміння; громадянську мужність.

Отже, основою сучасних гуманістичних цінностей залишається духовна сфера розвитку особистості. У межах української соціокультурної реальності доцільним є виокремлення у цій сфері таких складових: розвиток духовно-моральних якостей, розвиток національної свідомості та розвиток мотивації до самоактивності, саморозвитку.

В умовах переходу України до ринкової економіки та її інтеграції у європейську спільноту (з ринковим типом економіки) особливого значення набуває прагматичний аспект розвитку особистості. Тому ще однією складовою гуманістичного ідеалу має стати прагматична (розвиток соціальної активності, працьовитості, діловитості, підприємливості тощо).

Таким чином, можна дійти висновку про те, що гуманізм не звужується до альтруїзму, як це визнавалося християнським гуманізмом ХІХ століття. Альтруїзм є безкорисливим прагненням до діяльності на благо інших, готовністю зректися власних інтересів для ближнього; натомість гуманізм є більш змістовним поняттям. Він вміщує в собі не лише альтруїстичний компонент – любов, повагу до людини, прийняття її особистісних цілей, запитів, інтересів. Особливістю гуманізму ХХІ століття є його орієнтація на творчий пошук та саморозвиток особистості, зростання її потенцій та перспектив, всебічний розвиток та самоактуалізацію [8]. Але у цьому випадку теж не можна звужувати поняття гуманістичного ідеалу до образу самоактуалізованої особистості, яка здебільшого концентрується на своєму внутрішньому «Я», на максимальному розвитку своїх здібностей. Цей образ необхідно доповнити поняттям «активне служіння людям», тобто діяльністю на благо інших [11].

Однак реалії життя, ринкові орієнтації інколи деформують зміст поняття «гуманістичні цінності». Нерідко, ринкові відносини переносяться у площину людських етичних ставлень, коли інша людина розглядається як товар. Такі явища породжують надмірний раціоналізм, практицизм, деформують моральні якості особистості. У зв'язку з цим виникає гостра потреба у зосередженні зусиль усіх соціальних інституцій на пропаганді та утвердженні гуманістичних цінностей. Вагома роль у цьому процесі належить закладам освіти: вони покликані сприяти тому, щоб гуманістичні ідеї стали ціннісними орієнтаціями молоді.

Студентство – своєрідна соціальна категорія молоді, організаційно

об'єднана інститутом вищої освіти. Дослідники цього вікового періоду розглядають студентство як специфічну соціально-професійну групу з урахуванням її власного місця у структурі держави, соціального знання, соціально-психологічних і політичних рис (О. Дмитрієв, О. Мороз, Г. Костюк, Г. Овчаренко, Н. Пасько, С. Савченко та ін.).

Так, зокрема, Т. Фініков стверджує, що студентство – це авангард молоді, велика високоосвічена і висококультурна соціально-демографічна група структури населення нашої країни, яка виступає як потенційна еліта суспільства у цілому, володіє значним реформаторським, інноваційним потенціалом майбутніх політичних, культурних і економічних перетворень [10].

Г. Овчаренко розглядає студентство як відносну спільність особистостей, зумовлену домінуючою єдністю мети і завдань у справі оволодіння професією, а також ідентичними організаційними структурами життєдіяльності, що забезпечують результативність впливу всіх факторів освітнього процесу закладу вищої освіти і визначає його ознаки. Такими, на думку науковця є: а) активне включення молодих людей у нове середовище; б) посилення самостійності у виборі цінностей, ідеалів, середовища для спілкування, видів діяльності, що підвищує необхідність рівноправної, демократичної партнерської взаємодії; в) удосконалення механізмів саморегуляції, самокорекції; г) домінуючим фактором впливу стає нове соціальне середовище (академічна група, групи за інтересами) [7, с. 3].

На думку С. Савченко, соціально-психологічними особливостями студентства є:

- вік, нижня межа якого розмита й визначається наявністю атестата про середню освіту, а верхня традиційно не виходить за 30-річний рубіж;
- специфіка видів діяльності, серед яких провідною є навчальна;
- становлення самостійності й особистісної свободи, зумовленої проживанням поза батьківської домівки, послабленням контролю, автономністю у поведінці й діяльності;
- підготовка до діяльності, яка мало знайома студентам, а отже, існує великий ризик розчарування в обраній спеціальності, у розвитку нігілістичних настроїв, відчуження в сім'ї й у колі ровесників;
- це час не тільки професійної підготовки, а й любові, створення сім'ї, виховання дітей, це період знаходження свого місця в житті, час самоствердження в студентських колективах, різних соціальних групах;
- поява у сучасних студентів новоутворень, не властивих попереднім поколінням: зниження елементів романтизму в почуттях і поведінці, збільшення меркантильного начала й жорсткого практицизму, орієнтація на цінності західного світу, зростання самостійності, енергійності, готовності до конфліктних стосунків з адміністрацією й владними структурами;
- перетворення студентства з групи невиробничого характеру в

амбівалентну соціальну групу, яка бере безпосередньо участь у матеріальному й духовному виробництві;

– поява у сучасного українського студентства феномена корпоративності у поглядах, поведінці, рефлексивних реакціях;

– виражений радикалізм у поглядах і поведінці, готовність брати участь у революційних перетвореннях і відвертих соціальних «авантюрах» (особливість, яка іманентно властива міжнародному студентству) [9, с. 12–13].

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати про існування фундаментальної властивості, яка накладає специфічний відбиток на формування ціннісних орієнтацій студентства і характеризує його, як найбільш динамічну частину суспільства, яка швидко реагує на будь-які зміни у його структурі. Сутність її полягає в тому, що ціннісні орієнтації студентства пов'язані із його проміжним становищем між пасивним об'єктом соціальної турботи і активним суб'єктом соціальної дії [5].

Як зазначає О. Запесоцький, студентство, як соціальна група, вже звільнилось від абстрактного змісту дитинства, але ще не наповнилось конкретним змістом соціальних функцій зрілості. Воно, з одного боку, є предметом освітньої опіки держави і культурно-виховної турботи суспільства, а, з іншого боку, здатне брати діяльну участь у суспільній практиці, економічному виробництві й політичній діяльності [5].

Ціннісні орієнтації студентства знаходяться під сильним впливом якості академічної освіти, яка складає культурну основу, в якій концентрується вся культурна пам'ять соціуму, елементом якої є система ідеалів і цінностей народу.

Для особистісної самоідентифікації студентства характерними є такі якості як нестійкість, лабільність, відсутність кінцевої сформованості, більш висока у порівнянні зі старшими віковими групами, реактивність у відношенні змін соціокультурного середовища, але при цьому студентство володіє цілим набором соціальних ресурсів, які сприяють більш високій адаптивності та інноваційності цієї соціальної групи в умовах трансформацій: молодий вік, освіта, соціальна активність, проживання у великих містах, а також достатньо висока матеріальна забезпеченість тощо. Студентство, володіючи таким соціокультурним потенціалом, може виступати у якості провідника соціальних інновацій, необхідних для стабілізації суспільного розвитку, міжособистісних і суспільних відносин. Однак це можливо тільки у тому випадку, якщо суспільством в освітньо-виховних інституціях будуть чітко визначені траєкторії руху як окремого студента, так і студентського молодіжного покоління у цілому [1; 3; 4].

Необхідно зазначити, що практична реалізація задач формування гуманістичних цінностей студентства супроводжується низкою труднощів об'єктивного і суб'єктивного характеру. По-перше, це криза вищої освіти. Аналіз численної вітчизняної та зарубіжної наукової літератури доводить,

що сучасний період розвитку цивілізації позначений не тільки економічною, фінансовою, екологічною, соціальною й іншими видами криз, але ще й системною кризою освіти, у тому числі й вищої [1; 10], що проявляється передусім у ціннісній площині (зміна ціннісних орієнтацій студентів у зв'язку зі змінами соціально-економічних реалій суспільства на більш прагматичні, меркантильні, кар'єрні та їх невідповідність системі гуманістичних ціннісних орієнтацій). Очевидним є факт інтенсивного «розмивання» у свідомості студентів таких гуманістичних норм, як доброта, милосердя, порядність, ввічливість, відповідальність тощо.

В Україні йде процес трансформації колишніх ціннісних орієнтацій. Якщо раніше у своєму виборі молодь спиралася на досвід попередніх поколінь, то зараз у суспільстві, заснованому на ринкових відносинах, вона позбавлена цих природних орієнтирів і змушена набувати новий соціальний досвід. Молодь, яка історично покликана продовжувати розвиток суспільства на основі успадкованих від старшого покоління матеріальних і духовних цінностей, змушена брати участь у виробленні цих цінностей, часто самотійно, нерідко у супереч уявленням попередників.

Як справедливо зазначає А. Касаєва, студенти останніх десятиліть поставлені у досить складні умови – їм доводиться самим вирішувати, що цінніше: збагачення будь-якими способами або придбання високої кваліфікації, що забезпечує здатність адаптуватися до нових умов; відмова від обмежувальних функцій колишніх моральних норм взагалі або якнайшвидше їх вироблення, у відповідності з новими орієнтирами суспільства, заснованими на критеріях моральності; безмежна свобода міжособистісних стосунків або сім'я як основа успішного життя.

Ціннісні орієнтації студентства перебувають у сфері впливу девіантно-делінквентного фактору, який опосередковує асоціальні форми переоцінки попередніх цінностей і засвоєння нових через соціальну фрустрацію, кризу перехідного віку, докорінну зміну інфантильних стереотипів, важку і хворобливу адаптацію до швидкозмінних умов соціального оточення, вимоги економічної самотійності і необхідності створювати, а потім утримувати сім'ю. Науковці наголошують на небезпеці виникнення різноманітних патологічних форм поведінки (алкоголізму, наркоманії, суїцидального синдрому тощо).

Сучасний світ, у який інтегрує Україна, знаходиться у стані дегуманізації: деградує внутрішній світ особистості, девальвуються духовно-моральні цінності. Провідні західні вчені пов'язують дегуманізацію із втратою людиною внутрішньої гармонії, мутацією культурних цінностей у бік прагматизму, домінуванням матеріальних цінностей над духовними. Аналогічні процеси відбуваються і в Україні. Тому уявлення про сучасні гуманістичні цінності формується у протиставленні з прагматичними, розповсюдженими у молодіжному середовищі.

Традиційний підхід до протистояння «гуманних-антигуманних» цінностей у ХХІ столітті має набагато складніший характер, оскільки у цьому протистоянні з'явився ще один важливий компонент – «матеріально-прагматичні цінності». Тому проблема виховання гуманістичних цінностей вирішується за наявності тріади «гуманістичні цінності» – «матеріально-прагматичні цінності» – «антигуманні цінності».

Українська держава визначила свій шлях у напрямку ринкових реформ та інтеграції у європейську спільноту. Однак Захід вже переходить до вирішення проблеми гармонізації прагматичних та духовних цінностей; в Україні ж вирішення цієї проблеми поки що знаходиться у стані пошуку.

Аналіз факторів становлення і розвитку гуманістичних цінностей студентства засвідчує, що базові цінності студентства, більш ніж в інших суспільних прошарках зазнають трансформації, що може зробити його заручником екстремальних суспільно-політичних та інших сил внаслідок зниженої соціальної відповідальності.

Отже, ефективне формування гуманістичних цінностей сучасного українського студентства потребує визначення адекватних засобів та умов, а також аналізу стану ціннісних орієнтацій, прагнень, інтересів студентства як особливої категорії молоді. Причому, з огляду на те, що освіта формує не людину взагалі, а фактично громадянина у конкретному суспільстві і для конкретного суспільства, існує необхідність у створенні виховної системи, спрямованої на формування громадянської позиції студентів у конкретному навчальному закладі, орієнтованої на потреби конкретного регіону, суспільства і самої особистості у рамках єдиного освітнього простору держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барабаш О. В. Проблема осмислення цінностей і пріоритетів як компонент формування філософськи обґрунтованого світогляду студентства / О. В. Барабаш, О. М. Варипаєв // Всебічний розвиток особистості студента: Матеріали науково-практичної конференції / За ред. академіка АПН України Д. О. Тхоржевського. – Ірпінь, 2001. – С. 9–16.
2. Беланова Р. А. Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна – США) / Р. А. Беланова. – К.: Університетське вид-во Пульсари, 2002. – 216 с.
3. Делінгович Л. В. Педагогічні засади мистецтва виховання (позаурочна виховна робота у ВНЗ) / Л. В. Делінгович. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2010. – 251 с.
4. Дорошенко К. Г. Формування гуманістичного ідеалу – умова всебічного розвитку особистості студента / К. Г. Дорошенко // Всебічний розвиток особистості студента: Матеріали науково-практичної конференції / За ред. академіка АПН України Д. О. Тхоржевського. – Ірпінь, 2001. – С. 58–65.

5. Запесоцкий А. И. Молодежь в современном мире: проблемы индивидуализации и социально-культурной интеграции. – СПб: ИГУП, 1996. – 350 с.
6. Маніфест гуманної педагогіки / Ш. О. Амонашвілі, Д. М. Маллаєв, С. Л. Крук та ін. [Міжнародний центр гуманної педагогіки]. – Хмельницький, 2011. – 63 с.
7. Овчаренко Г. Е. Педагогічні умови соціалізації студентів мистецько-педагогічної спеціальності у позанавчальній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / Г. Е. Овчаренко. – Луганськ, 2005. – 20 с.
8. Пащенко Д. І. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманістичного виховання учнів: Монографія / Д. І. Пащенко. – К.: Науковий світ, 2005. – 370 с.
9. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук / С. В. Савченко. – Луганськ, 2004. – 42 с.
10. Фініков Т. В. Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна / Т. В. Фініков. – К.: Таксон, 2002. – 176 с.
11. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме: Проблемы человека в западной философии / М. Хайдеггер. – М.: Прогресс, 1988. – С. 22–49.